

RAÄ:s ansvar för bevarande av kunskap om det industriella landskapet

RAÄ och the European Landscape Convention (ELC)

Landskapet speglar samspelet mellan människa och miljö över tusentals år. Spåren av det förflutna finns överallt omkring oss, såväl i det öppna odlingslandskapet som i skogen eller mitt i storstaden. Tidsdjupet är därför en viktig dimension i landskapet som bidrar till att skapa mening och sammanhang. Landskapet ändrar utseende i takt med att samhället förändras. Åkrar växer igen, gränser flyttas, platser byter namn, tätorter växer, ny infrastruktur dras genom landskapet och äldre hus rivs för att lämna plats för ny bebyggelse. Att landskapet förändras är något vi varken kan eller bör förhindra. Samtidigt måste förändringar ske med varsamhet och utifrån principen om ett hållbart nyttjande av landskapet. Landskapet utgör därmed grunden för en god livsmiljö och självfallet för den biologiska mångfalden. Landskapet utgör även ett kapital i näringslivsutveckling och i lokal och regional tillväxt. Landskapet är samhällets gemensamma resurs och samtidigt ett levande arkiv, ovärderligt för att vi ska kunna förstå och förklara vår historia. RAÄ:s uppdrag är i detta avseende att landskapet förvaltas och utvecklas på ett hållbart vis.

2006 fick RAÄ i uppdrag att ta fram ett förslag på genomförande av den europeiska landskapskonventionen (ELC). Konventionen syftar till att förbättra skydd, förvaltning och planering av landskap i Europa. Den syftar även till att främja samarbetet kring landskapsfrågor inom Europa och till att stärka allmänhetens och lokalsamhällets delaktighet i arbetet. Begreppet landskap är enligt konventionen så bred som möjligt och definieras som "ett område sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer".

Konventionen är utarbetad inom ramen för Europarådet som är en mellanstatlig organisation som särskilt fokuserar på att på olika sätt säkra FN:s deklaration om mänskliga rättigheter och jobbar med frågor som rör demokrati- och rättstatsutveckling bland Europas stater. Europarådet kan sägas verka genom moraliska sanktioner. Frågor

om mänskliga rättigheter brukar förknippas med politiskt våld, krigsbrott, förtryck eller fattigdom, men genom den s k "Stockholmsdeklarationen" från 1972 uppmärksammades även sambanden mellan mänskliga rättigheter och en kvalitativ livsmiljö. Denna "humanistiska" miljösyn har sedan dess utvecklats betydligt, i synnerhet inom Europarådets hägn, och har också fått ett mer rumsligt uttryck genom planeringsfrågorna. Denna bakgrund är viktig att ha för att förstå de intentioner som landskapskonventioner ger uttryck för nämligen att landskapet är en beståndsdel i det enskilda och sociala välbefinnandet som är så vital att den motiverar människor rätten att kunna medverka i de beslutsprocesser som påverkar landskapet.

Mot bakgrund av nämnda uppdrag att ta fram ett förslag för genomförande av landskapskonventionen formulerade RAÄ ett antal målbilder. Dessa målbilder handlade bl a om att konventionen skulle bidra till ett vidgat perspektiv på landskapet, bl a genom att betrakta det som ett kapital/reurs i näringslivet och därmed viktig för regional och lokal utveckling och tillväxt. En annan målbild gällde en utvecklad helhetssyn på landskapet där en bättre samordning mellan olika myndigheter kunde leda till en effektivare samhällsplanering utifrån skilda intressen. Andra mål för RAÄ i detta arbete var att i större omfattning än tidigare engagera så många aktörer och intressen som möjligt i syfte att säkerställa hushållning av landskapets resurser samtidigt som man ville uppmuntra ekonomisk tillväxt och ekonomiskt bärkraftiga brukningsmetoder. Slutligen ville RAÄ i större omfattning än tidigare initiera internationellt samarbete kring landskapet såväl på nordisk och europeisk som på global nivå. Efter flera års arbete på nationell och internationell basis ratificerade Sverige den europeiska landskapskonventionen i januari 2011 och i maj detta år trädde konventionen i kraft.

ELC för svensk del

Vad innebär då denna konvention för svensk del? Jo, vi ska:

- Erkänna landskapets betydelse i den egna lagstiftningen
- Öka medvetenheten om landskapets värde i det civila samhället, i privata organisationer och hos offentliga myndigheter
- Främja delaktighet i beslut och processer som rör landskapet lokalt och regionalt

- Utveckla en helhetssyn på landskapets värden och en hållbar förvaltning av dessa
- Utbyta kunskap och delta i europeiska samarbeten om frågor som rör landskapet

Konventioner sträcker sig alltså över en rad mycket breda frågor och bör uppfattas som ett slags program eller normativt ramverk för landskap som kan sägas bottna i en europeisk samsyn och acceptans. En av de viktigaste komponenterna är den uppmaning som konventionen syftar till nämligen ett slags aktiv landskapspolitik, för det är här det finns en möjlighet att realisera de intentioner som landskapskonventionen ger uttryck för. Vad som skulle kunna anföras som ”nytt” med ELC är det helhetstänkande som präglar konventionen samt att landskapet för första gången här ”får stå på egna ben”.

Genom att landskapskonventionen är så bred kan ansvaret för att implementera den inte läggas på en enskild myndighet och det har varit RAÄ:s uppgift att föreslå hur detta ansvar kan spridas över flera berörda myndigheter som var och en, inom sitt ansvars-/politikområde, måste ta ett självständigt ansvar att faktiskt genomföra den. RAÄ har emellertid ett övergripande samordningsansvar för konventionen och ett ansvar att återkoppla till regeringen och till Europarådet. I detta samordningsansvar åligger det även RAÄ att tillsammans med andra myndigheter utveckla och utvärdera olika typer av styrmedel för landskapet. RAÄ försöker även bidra till kunskapsutveckling kring landskapet och tillgängliggör information och olika typer av historiska källmaterial. RAÄ utvecklar även metoder för att dokumentera och analysera landskapets olika värden och fördelar även forskningspengar för olika projekt som behandlar landskapet. RAÄ medverkar även, tillsammans med andra myndigheter, i övervakning och uppföljning av olika landskapsfrågor samt deltar i olika typer av internationella samarbeten som berör ämnet.

RAÄ och Farokonventionen

Efter att jag nu inledningsvis kort berört RAÄ:s ansvar och pågående arbete för bevarande av kunskap om landskapet ska jag nu även kort beröra en del av det pågående utvecklingsarbete som sker på RAÄ som behandlar kulturarvet i stort för att därefter avsluta med en mer specifik diskussion rörande RAÄ:s arbete med industriminnen.

ELC har en s k ”systerkonvention” som omfattar kulturarvet, nämligen “Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society”, även kallad Farokonventionen. Denna Europarådets ramkonvention om kulturarvets samhällseliga värde trädde i kraft 2005 och vi inledde i år, 2011, arbete vid RAÄ i syfte att Sverige även ska ratificera denna. Farokonventionen syftar till att uppgradera kulturmiljöarbetet i relation till Europas nya kartbild och politiska situation efter 1989 efter murens fall. Samhällsuppdraget har förändrats och idag är arbetet för mänskliga rättigheter, demokrati och delaktighet centralt inte bara för vårt sätt att se på landskapet och dess resurser utan även på kulturarvet i stort. Farokonventionen ställer sig frågan *varför* och för *vem* snarare än *vad* och *hur* bevarandet ska ske. Det är en konvention som vill lyfta fram betydelsen av att utveckla etiska perspektiv snarare än olika metoder för bevarande.

Ett tydligt mål för kulturpolitiken de senaste åren har varit att bredda kulturarvssektorn i syfte att ge denna en tydligare demokratisk förankring. Ett förändrat förhållningssätt inom kulturmiljövården, i riktning mot en mer dialogorienterad attityd visavi det omgivande samhället samt en ökad medborgerlig delaktighet rörande urval för kulturarv, anses kunna bidra till en starkare demokratisk process och till en socialt mer hållbar utveckling för samhället i stort. Kulturmiljövården har under de senaste åren även utökat begreppet kulturarv till att även omfatta värdefrågor som berör mångfaldsbegreppet samt frågan om vem eller vilka som har tolkningsföreträde när kulturarvet ska laddas med vidgade betydelser. De offentliga kulturarvsinstitutionerna anses således inte längre kunna ha ensamrätt på detta tolkningsföreträde.

En ökad medborgerlig delaktighet rörande kulturarvet anses däremot öppna upp för fler alternativa definitioner och historiska sammanhang. Steg i nämnda riktning har även ansetts vara nödvändiga för att ge kulturarvsmyndigheterna förnyad legitimitet. De förväntas nämligen inte längre verka för en snävt nationell identifikationsprocess där bevarandet av en tillrättalagd kulturarvskanon är det centrala. Kulturarvsmyndigheterna förväntas istället aktivt verka som en resurs i samhället, bland annat genom ökat samarbete med andra sektorer.

Det finns emellertid anledning att inta en kritisk hållning till kulturarvsbegreppet. En medvetenhet om att begreppet har en stark politisk laddning föranleder en mer öppen diskussion rörande konsekvenserna av att okritiskt definiera något i termer av kulturarv. Detta, i sin tur, ökar även medvetenheten om att man framgent bör vara beredd att vid behov ompröva och bearbeta kulturarvets politiska och praktiska aspekter. Då kulturarvet är så intimt förknippat med människors identitet, och då urvalsprocessen inte sällan är starkt ideologiskt färgad, finns även skäl att kontinuerligt ifrågasätta urvalet och sätta frågan om representation högt på dagordningen. Ett utanförskap i samhället ger nämligen inte endast ett utanförskap i kulturarvet utan medverkar även, på sikt, till ett uteslutande ur vårt kollektiva minne.

Farokonventionen erbjuder emellertid en tydligt holistisk definition av begreppet kulturarv då den så tydligt kopplar inte endast individen utan även flera bredare samhällsfrågor till kulturarvsbegreppet. Den kompletterar därmed bl a Granada- och Vallettakonventionen från 1985 resp 1992 som behandlar det byggda kulturarvet och det arkeologiska kulturarvet, och tillför också ett mer funktionellt perspektiv. Kultur betraktas i Farokonventionen, inte bara som en resurs för samhällsutvecklingen i stort utan även som en viktig faktor i samband med interkulturell dialog och försoning vid konflikt – konventionen har nämligen sitt ursprung i konflikten i det f d Jugoslavien. Vidare erbjuder den en något modifierad kulturarvspraktik där bl a frågor rörande autenticitet och expertrollen något tonas ned till förmån för frågor rörande platsens och kontextens betydelse i förhållande till ett levande kulturarv. Ett sådant förhållningssätt kan aktivt bidra till att ett tidigare marginaliserat kulturarv, inte sällan kopplat till det mer vardagliga och rent av typiska, kan definieras i termer av kulturellt arv. Därigenom skapas förutsättningar för en starkare koppling mellan demokrati- och kulturarvsbegreppet.

Avslutning

Industriminnen

Såväl ELC som Farokonventionen genomsyras alltså tydligt av demokrati- och medborgarperspektiv och att såväl landskapet som kulturarvet ska bidra till social och

ekonomisk hållbarhet. Man betonar också att expertrollen, d v s kulturarvsmyndigheterna, kan få en annan roll i en förändrad kulturarvspraktik.

Den statliga satsning som gjordes på industrisamhällets kulturarv under senare delen av 1990-talet och tidigt 2000-tal var alltså ett tidigt uttryck för kulturpolitikens strävan att få fler människor att känna sig delaktiga i bruket av kulturarvet. RAÄ initierade bl a handlingsprogrammet *Svenska industriminnen – berättelser om vårt samhälles historia*.

Handlingsprogrammet omfattade 12 svenska industriminnen från örlogsvarvet i Karlskrona i söder, via Norbergs bergslag i Västmanland till det som kom att kallas det teknologiska megasystemet i norr som bl a omfattade Porjus kraftstation, malmbanan, Malmberget, Luleå malmhamn samt Bodens fästning. Avsikten var att lyfta fram platsernas kvaliteter och göra dem tydliga och tillgängliga samt att bygga upp kunskapen om det industriella kulturarvet samt att utveckla nya samarbetsformer.

Aktörerna var och är många, bl a museer, länsstyrelser, kommuner, ideella föreningar, företag, skolor, forskningsinstitutioner och centrala myndigheter. Syftet med satsningen var att diskutera och konkretisera vad det industrihistoriska arvet kunde bestå av och vilka berättelser det rymmer. Syftet var givetvis även att väcka intresse och visa hur arbetet med industriminnen kunde utvecklas med den fysiska miljön som utgångspunkt. RAÄ:s utpekande av dessa 12 industriminnen, som låg inom ramen för projektet, innebar viktiga steg i ett slags kodifiering av praktik och värdering av industriarvet. Uppförandet av Engelsbergs bruk 1993, Karlskrona örlogsstad 1998 samt Falu gruva 2001 på UNESCO:s världsarvslista är vidare händelser med stark symbolisk lyskraft som markerade industriarvets vikt i samtidshistorien.

Nämnda satsning resulterade således i en mängd värdefulla bidrag för kulturmiljövården, men har även kritiserats för att ge en missvisande bild av industrisamhället som ett enhetligt kulturarv karakteriserat av framgång och styrka. Tyngdpunkten i det arbetet låg således på arbetslivet och den industriella sektorns villkor och det blev därmed uppenbart att flera samhällsgrupper ställdes utanför detta kulturarv, bl a kvinnor, barn, invandrare och psykiskt sjuka.

Den statliga satsningen på industrisamhällets kulturarv aktualiserade även frågor som berör kulturhistorisk värdering samt frågor rörande bevarande och brukande. Det blev uppenbart att man nu blev tvungen att ställa en helt annan typ av frågor rörande det industrihistoriska kulturarvet och diskussionen om vad som låg i begreppet "kulturhistoriskt värdefull" blev intensiv och jag kan väl inflika att debatten rörande värdering och urval ännu pågår, inte minst vid min egen myndighet RAÄ, och skall så göra då värderingsfrågor alltid är relativa och därför kontinuerligt ska diskuteras utifrån kritisk reflektion.

Den tydliga integrering av det industriella arvet, som en del av kulturmiljöfältet, medförde samtidigt att kulturarvsexperterna inte längre skulle agera som förvaltare av obestridliga monument i enlighet med den traditionella kulturarvspraktiken. Kulturarvsmyndigheterna skulle nu i högre utsträckning beakta medborgarperspektivet och föra in ett slags vardagsperspektiv i bedömning av kulturarv och samtidigt agera som förhandlare, pedagog och stödjande part i kulturarvsproducerande processer. Det industriella arvet betraktades, och betraktas, ofta utifrån sin demokratiska potential där inte minst "Gräv där du står-rörelsen" har bidragit till ny kunskap som starkt knyter an till medborgarnas intressen.

Kulturarvsmyndigheternas, och däribland RAÄ:s, ansvar för bevarande av kunskap om det industriella landskapet liksom för kulturarvet i stort har sedan dess alltså varit stadd i förändring. Som parallell kan anföras kulturminnesvårdens roll i samband med nationsbildningen under 1800-talet som i skenet av moderniteten var tvungen att förändras och få ny legitimitet genom vetenskaplig inriktning och folkbildning när nationsorienteringen inte längre kändes helt rumsren. Industrierkets inlemmande i kulturmiljövärden har i sin tur alltså utlöst ett behov av omdefiniering eller nyorientering i en postmodern era.

Såväl landskapskonventionen som den ännu inte ratificerade Farokonventionen antyder emellertid den nya roll som kulturarvsmyndigheterna kan få. Det självklara utpekandet av byggnadsminnen, kulturmiljöer och världsarv har nu ersatts av ett mer dialogorienterat arbete och en vilja till bredare definition av vad som kan betraktas som kulturarv. Idag definieras kulturarvet utifrån mer allmängiltiga värden i och för samhället i stort, vilket är en skillnad mot tidigare då kulturarv främst förknippades med mer traditionella bevarande-frågor. Även imatriella värden, specifika för exempelvis en särskild folkgrupp, kan

idag betecknas som kulturarv. Detta visar att ämnet idag delvis har fått förnyad innebörd och därmed även mycket stor spännvidd.

Ansvar för bevarande av kunskap om kulturarvet ligger därför inte längre enbart på olika kulturarvsmyndigheter utan har nu decentraliserats till att ligga närmare medborgarna i enlighet med den demokratiska utveckling som skett på området. Kulturarvsmyndigheterna har givetvis ännu ett stort ansvar för kunskapsfrågan men mer i form av rådgivande, stöttande instans och som samordnande och pedagogisk instans. Det finns således en strävan efter att finna en balans mellan traditionell kulturarvspraktik och en praktik där kulturarvssektorn arbetar närmare övriga sektorer av samhällskroppen. En sådan arbetsmetod antyder en mer nyanserad syn på kulturarvet och understryker även vikten av ett bredare och mer levande kulturarv, grundat på platsens betydelse och dess kontext.

Ovako Hofors

För att exemplifiera hur RAÄ, i industriminnesfrågorna, numer jobbar nära berörda instanser från olika områden kan nämnas Bergslagssatsningen som startade 2006. RAÄ gick in som stödjande part och samarbetar med ideella föreningar, kommuner och landsting i en satsning som syftar till att se Bergslagen som en helhet där mindre industrier och platser, liksom noder, ska knytas till varandra. Industriminnen, matkultur, landskap, teater och byggnadskultur är bara några exempel på noder som ska ge en större helhetsbild för att i sin tur attrahera turism.

Ett annat projekt där RAÄ medverkar i kallas *Minnesförlust eller (h)järnsjärpa. Hur dokumentera och behålla kunskap om stålindustrins nutida produktionsutrustning*. År 2007 tog Jernkontorets Bergshistoriska utskott och Tekniska museet ett initiativ till en konferens för att aktualisera nämnda frågor och bjöd därför in stålindustrin, museer och kulturmiljövården till samtal. Konferensen behandlade framför allt hur näringsliv och kulturarvsinstitutioner kan samverka för att dokumentera samtidens processindustrier. Denna gång gällde det anläggningar som är i drift och inte verksamheter som står inför nedläggning eller som redan är nedlagda. Järn- och stålindustrins tidiga produktionsmiljöer, som träkolshyttor och hamrar, är ju förhållandevis väl dokumenterade. Detta

gäller även senare tiders anläggningar, exempelvis 1800-talets bessemer- och martinverk. Men vad vet vi om det tidiga 2000-talets produktionsanläggningar och tillverknings-teknik? Vilka minnen och berättelser om vår samtids arbetsmiljöer, processlinjer och maskinpark kommer att finnas kvar och vad kommer att försvinna? Hur kommer fram-tidens kulturarv från nutidens stålindustri att se ut?

Som pilotstudie för att pröva lämplig metod för samtidsdokumentation av industrianläggningar föreslog länsmuseum i Gävleborg 2008 en kulturhistorisk inventering av Ovako Hofors i Gästrikland med fokus på den moderna delen av företagets industriproduktion, dvs perioden 2006-2010. En arbetsgrupp inom Jernkontorets Bergshistoriska utskott bildades 2008 med representanter från Jernkontoret, KTH, RAÄ, berörda kommun och Ovako. Vid sidan av syftet att göra en dokumentation av en samtida industriproduktion var syftet med pilotstudien även att finna former för samverkan mellan näringsliv och museer/kulturmiljövård i fråga om dokumentation samt finna rutiner för hur dokumentationen ska göras. Näringsliv och kulturminnesinstitutioner har i detta projekt samarbetat på ett fruktbart, men hittills ganska sällsynt, sätt. I skrivande stund läggs sista handen vid den rapport, benämnd *Nedslag i verket*, som är resultatet av detta samarbetsprojekt.

RAÄ:s ansvar för bevarande av kunskap om det industriella landskapet är givetvis stor och jag har tidigare i föredraget bl a pekat på vikten av kunskapsutveckling rörande landskapet, tillgängliggörande av information och källmaterial samt att utveckla metoder för att dokumentera och analysera landskapets olika värden. För att bredda och fördjupa denna kunskap bör emellertid detta ansvar fördelas mellan flera parter på såväl nationellt som regionalt och lokalt plan – endast så kan kunskapen om det industriella landskapet säkras bl a i enlighet med landskapskonventionens syften, men också i enlighet med de demokratiska visioner som idag kännetecknar kulturarvssektorns arbete i stort.

TACK!